

Mellan kropp och bostad

Boendets praktik och materialitet i efterkrigstidens moderna bostäder

Håkan Berglund-Lake

hakan.berglund-lake@miun.se

Institutionen för humaniora, Mittuniversitetet, Campus Härnösand

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

Abstract

Efterkrigstidens bostadspolitik med slagord som ”goda bostäder åt alla” gav materiella resultat i ett intensivt byggande av moderna bostäder, vilket i ett slag kom att förändra vardagens villkor för en stor del av Sveriges befolkning. Med exempel från industriorten Kramfors diskuteras hur människor upplevde och hanterade denna omvandling av boendets villkor under årtiondet efter krigsslutet. Synsättet är att hem inte är något på förhand givet utan uppstår i boendets praktik, i struktureringen av de dagliga rutinerna och i görandet med tingen. Utan att ett intimt och kroppsligt brukande av lägenheten kan den inte bli bebodd, bli ett hem. Det är denna process som är i fokus för diskussionen, hur hem skapas och reproduceras genom de dagliga sysslorna, i den kontinuerliga praktiken av städning, matlagning, tvätt och förvärv, ordnande och kassering av ting. Det var ett görande som samtidigt handlade om att förankra sig på en plats, att avgränsa och reducera världen till något eget, till något greppbart och inom egen kontroll.

Mellan kropp och bostad

Vid krigsslutet var bostadsbristen och trångboddheten ett påtagligt problem i hela landet. Bostadspolitiken blev ett prioriterat politikområde i socialdemokraternas efterkrigsprogram. Bostadsfrågan sågs som viktig i omvandlingen av samhället, i det välfärdsbygge man var mitt uppe i. Bostaden blev här både symbol och medel. De moderna bostäderna och det moderna boendet blev symbol för det moderna samhället och den moderna livsstilen, men också medel för att dana den moderna och demokratiska människan. Det fanns en tro på att ”goda” boendemiljöer hade förmågan att forma människor till aktiva medborgare i det gemensamma samhällsbygget (Ekström von Essen 2003).

Till skillnad från bostadspolitiken under 1930-talet, som var inriktad på de mest utsatta grupperna i samhället, blev den nya målsättningen att skapa ”goda bostäder åt alla”, oavsett social tillhörighet och var i landet man bodde (Nyström 1989). Med olika politiska stimulansåtgärder ville man få igång byggandet av moderna bostäder över hela landet. Det är nu som majoriteten av svenskar tar det stora steget från ett omodernt till ett modernt boende, som i ett slag förändrade villkoren för människors dagliga liv. Men frågan är på vilket sätt? Det jag kommit att intressera mig för är plötsligheten i process. I en nyligen påbörjad studie förlagd till industriorten Kramfors är avsikten att undersöka hur människor åren efter krigsslutet inrättade sitt boende i nyuppförda moderna bostäder, hur de hanterade en situation där i ett slag nya materiella möjligheter gavs, som tidigare inte funnits, kanske inte ens i föreställningsvärlden. Emellertid är jag inte intresserad av att se boendet eller upplevelsen av boendet i termer av modernitet, eller som en återspeglning av samhällsförändringar på en makronivå, utan fokus

är mer satt på boendets existentiella drivkraft, hur människor genom boendet söker avgränsa och reducera världen till något eget, till något greppbart och inom egen kontroll.

Ett intresse för människors boendepraktik innebär försök att komma i beröring med en nivå där livet har sin gilla gång, där människan befinner sig med sin kropp och där hon huvudsakligen är verksam, vilket jag inte tror är möjligt utan detaljerade empiriska iakttagelser, även om det som i det här fallet måste ske genom människors minnen (se Berglund-Lake 2005a). Undersökningen kommer i huvudsak att baseras på intervjuer. Genom att ställa frågor om fysiska former, ja hela miljöer, som trappuppgången, tvättstugan, lägenheten, sovrummet, köket, osv. väcks minnen till liv, som ofta återberättas rik på detaljer. I de få intervjuer jag hittills utfört är mitt intryck att man minns sina hem, hur rummen var inredda, vilka saker man hade omkring sig och använde och vad man dagligen brukade göra. Ur fältanteckningar och bandutskriftar går det att ta fram detaljerade etnografiska beskrivningar av det dagliga donandet med alldeles ”vanliga” saker, hur tingen var ordnade i relation till varandra och till de boende, i rum efter rum, mellan lägenhet och yttervärld. Eftersom det insamlade materialet hittills är litet kommer jag i det följande mer att visa på möjliga perspektiv vid studiet av boendets praktik än exempel på detaljerade beskrivningar och en långt driven analys.

Modern bebyggelse

När Kramfors presenterade sig i serien *Svenska stadsmonografier* (Harnesk 1947), fanns i bildurvalet ett foto av ett nyligen uppfört flerfamiljshus utmed Kungsgatan i staden med bildtexten ”Modern bebyggelse”. Bilder på modern bebyggelse är vanliga i bokverkets alla band och tydligen viktiga för städerna i sin självpresentation. Moderna flerfamiljshus var starka symboler, själva sinnebilderna, för en stad som var med sin tid. För Kramfors stad var valet av bild enkelt, vilket hade att göra med att detta var stadens enda moderna flerfamiljshus. Kramfors hade vid denna tidpunkt endast ett ”modernt” flerfamiljshus av den typ som hade börjat uppföras i stora och små städer under 1930-talet. Kommunens lägenhetsbestånd fram till mitten av 1940-talet bestod uteslutande av egnahem och industrins bostäder. Det var en bebyggelse som dittills tillåtits expandera organiskt, dvs. utan större planering. Här sökte man nu planmässigt förtäta på vissa områden för att få fram en känsla av centrum och stadsmässighet, samtidigt som flerfamiljshus enbart med funktion för boende byggdes på obebyggda tomter i nära anslutning till centrum. Mellan 1945 och 1949 byggdes i rask takt sex flerfamiljshus med modern standard.

När nya bostadshus byggdes i Kramfors centrum omstrukturerade de en redan välkänd miljö. Byggnadsmaterialet underströk ytterligare brottet med en äldre tid. Ett modernt hyreshus i tegel och puts framträdde tydligt i en miljö som dominerades av låg trähusbebyggelse. Detta innebar en påtaglig fysisk erfarenhet av att något nytt skedde, av en ny tid (jfr Ristilampi 1997:108). Byggnaderna uttryckte en uppenbar riktning, en riktning mot något annat och bättre, ett materialiserat löfte om välbefinnande. Det var inte överraskande; man var förberedd. Det var ett scenario som pekats ut i en politisk diskurs om ett välfärdssamhälle för alla som här sågs konkret förverkligas, inte så mycket som ett resultat av politisk kamp som en följd av något oundvikligt, något som tycktes ligga i tingens ordning. Men trots detta möter människor utvecklingen inte blint och passivt, utan utifrån sina föreställningar och viljor. Det är därför möjligt, som antropologen Michael Jackson säger, “to outline a domain of action and understanding in which people expect to be able to grasp, manipulate, and master their own fate” (1998:19). Det handlar här om den värld man dagligen levde i och kallade sin egen, någon annan värld fanns inte att tillgå och utgå från.

Som i ett himmelrike

De moderna bostäderna gjorde starka intryck på sina första hyresgäster. Alla intervjuade minns med vilken entusiasm och vilka förhoppningar de intog sin nya lägenhet, en entusiasm

som säkert hängde samman med att detta var det första boendet för de flesta. Hyresgästerna bestod nästan uteslutande av unga familjer, med eller (ännu) utan barn. Detta skulle bli det första boendet som egen familj; här skulle det egna hemmet byggas från grunden. Men det var också en entusiasm inför det nya de mötte: ljusa och lättstädade lägenheter med centralvärme, kök utrustade med kylskåp och elektrisk spis, badrum med badkar och WC, sopnedkast utanför dörren, tvättstuga med tvättmaskin och mangelrum i källaren, förrådsrum på vind och i källare, och med utsikt från lägenheten åt alla håll. Man minns det ”som att stiga in i himmelriket”.

Det var ett boende som innebar nya erfarenheter för alla. Enligt en bostadsundersökning som genomfördes i Kramfors 1946 bodde endast 7 % av invånarna i kommunen i vad man klassificerade som moderna lägenheter, dvs. utrustade med centralvärme och enskilt badrum. Drygt 60 % av lägenheterna saknade WC och 19 % vatten och/eller avlopp. Elektrisk spis fanns i 9 % av lägenheterna. Ungefär en fjärdedel av lägenheterna räknades som trångbodda (mer än två boende per rum).

Det handlar här om en förflyttning, från något välbekant till något nytt och främmande, från ett omodernt till ett modernt boende, en förflyttning som var konkret och kroppsligen upplevd genom alla sinnen. Här ställs vi inför ett metodiskt problem. Vårt förhållande till det förflutna kan aldrig vara omedelbart (se Berglund-Lake 2005a). När det gäller relationen människa – ting i de moderna lägenheterna efter kriget, är detta inte nåbart annat än genom människors minnen. Vi kan aldrig vara där, men däremot försöka förstå oss själva i ett utrymme med alla våra sinnen aktiverade. Vi måste föreställa oss omkringgärdade av ting och händelser, en känsla att vara på plats när saker och ting händer och höll på att hända.

När dörren öppnades för första gången till den lägenhet som skulle bli bostad för över-skådlig framtid, var allting nytt och ytorna tomma, dock inte ”tom” på betydelse, men på saker. Det jag vill peka på här är att en lägenhet hur tom den än är på personliga ting aldrig kan vara en ren fysikalitet, något som kan reduceras till enbart ett fysiskt objekt och en mekanisk relation (Bengtsson 1993:65), utan lägenheten fanns där i sin relation till de människor som trädde över tröskeln.

Lägenheten gjorde intryck. Det luktade nytt av färg som nyligen torkat och av nylimmade linoleummattor, och det blänkte från ekparkettgolvet, från porslinet i badrummet och från diskbänken i köket - allt var skinande rent och ljusst. Lägenheten upplevdes med kroppen som mittpunkt, genom sinnena och kroppen i rörelse. Detta är en central tanke i Maurice Merleau-Pontys undersökningar av perceptionens fenomenologi. Han gör oss uppmärksam på att ”[k]valiteten, ljuset, färgen, djupet, vilka finns därborta framför oss, finns bara där emedan de väcker ett eko i vår kropp, emedan denna tar emot dem” (2004:286).

Väggarna, rummen, rumsindelningen uppfattades *som* något, även om det var nytt och tidigare aldrig upplevt. Man upplevde former av helheter och enskildheter som uppfattades i ljuset av tidigare erfarenheter (Merleau-Ponty 1962:20). Det var inte en fysisk konstruktion av väggar, golv och tak man upplevde, utan utrymmen att placera möbler och andra ting i, väggar att dekorera och ha tavlor på. Boendet föreställdes ske enligt modeller för boende som överensstämde med tidigare boendearfarenheter: matbordet i köket, fåtöljer och soffa i det största rummet, säng i ett mindre rum, matvaror i kökets skafferi och skåp, ytterkläder i hallen, skjortor och klänningar i rummets garderober, potatis och syltburkar i källarförrådet, osv. Lägenheten var redan på detta sätt från början genomsyrad av praktisk mening, som pekade ut utrymmen för tillagning av mat, ätande, sömn, förvaring osv.

Men det är fortfarande ett tänkt boende i en lägenhet som ännu inte var bebodd. Visserligen skulle lägenheten komma att gestalta sig med den egna kroppen som medelpunkt, men inte genom ett betraktande. Man börjar inte att bo genom ett betraktande av nymodigheterna och de materiella möjligheterna som lägenheten innehöll, utan genom att använda dem, genom vad Heidegger kallar *bestyret* (1981:95-102). Människan upptäcker världen som brukare

och inte som åskådare. Det var i det dagliga görandet, i det triviala donandet med tingen man upptäckte lägenhetens materiella möjligheter och begränsningar, utifrån vilka man inrättade sitt boende.

Val av bohag

Med säkra och stadiga utkomster som arbetsmarknaden kunde utlova vid denna tid, och det utbud av varor som nu började finnas i stadens affärer, gavs möjligheter till konsumtion som tidigare inte hade funnits. De unga familjerna flyttade in med nyinköpta möbler eller möbler från tidigare boenden. Emellertid verkar de flesta före inflytten ha saknat egna möbler. Med undantag av ett fåtal saker, köpte de flesta hela bohaget i samband med inflytten. I allmänhet var man hänvisad till utbudet hos det kooperativt ägda ”Hem och Möbelkultur” i staden.

Det var många val som måste göras. I den processen tvingades man aktivt tänka på tingen: vad ska väljas, vad ska man avstå ifrån. De flesta begränsade inköpen av kostnadsskäl till det allra nödvändigaste: matbord och stolar till köket, sängar till sovrummet, bäddsoffa, fåtölj, soffbord, linneskåp, radio och ofta också en buffé till det största rummet, det s k vardagsrummet eller salen. Utöver dessa möbler köpte några också det som kanske därtills bara funnits i drömmarna, vissa visserligen i enlighet med vad inredningsarkitekter förordade, men också sådant som fördömdes av tidens smakdomare, som garnityrmöbler, radiogrammofon och barskåp (Göransdotter 1999). Varumarknaden var ett smörgåsbord att välja från; man tog till sig det som passade, man valde utifrån egna preferenser, resten lämnade man som framtida möjligheter eller åt glömskan.

Möblerna, liksom annat bohag, flyttades in och placerades med hänsyn till det faktum att planlösningen med väggar, rumsindelning och ljusinsläpp var på förhand givna. Väggarna fanns redan där, uttänkta och byggda av andra än de som skulle bo där. Det är något definitivt med väggar; man förhandlar inte med väggar. För de inflyttande fanns de bara där att anpassa sig till, i synnerhet när väggarna som i de här lägenheterna bestod av betong. I denna process finns en ömsesidig påverkan, eller en kompromiss mellan vad man vill uttrycka med lägenheten och det motstånd som sitter i väggarna. “As such the house comes to occupy us as we come to occupy it”, betonar antropologen Daniel Miller, “what we not be able to fully possess comes to some degree to possess us” (2001:11).

Utifrån egna saker och rumsliga förutsättningar som fanns *till hands*, kombinerades de i en helhet som var både funktionell och personlig. Val måste göras om form, färg, funktionalitet, kostnad och var saker och ting var möjliga att placera i förhållande till rum och andra ting. Här kan vi se att tingen är påtagliga; de har en existens utanför oss som det inte går att värja sig emot. De pekar på handlingsmönster och leder oss i bestämda banor; de markerar plats för sömn, födointag, tvätt och passager dit och därifrån. Etnologiska undersökningar har visat hur hemmiljöns utformning har en förmåga att ge information om gränser mellan olika kategorier av ting och verksamheter (se t ex Löfgren 1979). Kategoriseringen var en ordning som byggde på en erfarenhet av något som visat sig fungera hittills. Detta var ingenting som man ens reflekterade över, utan något som tillhörde det dagliga livets självklarheter, imperativt men inte tvingande i betydelsen för alltid, utan ”tillsvidare”, ”tills motsatsen bevisats” (Schütz 2002:101).

Uppkomna behov löstes på de ytor som man disponerade, bl a som en funktion av att familjen växte. I takt med att familjen blev större måste rumsfunktionerna fördelas på andra sätt och de dagliga rutinerna anpassas till barnen efter ålder. När barnen blev äldre försökte man åstadkomma egna rum för barnen. Exempel finns på att både rum och kök kunde transformeras till sovplats för barnen under natten och lekplats på dagen. Även andra rumstransformationer förekom: köket kunde vid olika tillfällen under dagen bli arbetsrum för både barn och vuxna, t ex för läsläsning och maskinsömnad, balkongen ett extra förråd för både saker och matvaror, och sovrummet kontor. I denna praktik kan vi utläsa ett slags trots mot det tvång

som fanns inbyggt i betongväggarna, i form av arkitektens intentioner av hur ett boende borde se ut.

Tillägnande

Arkitekturforskare har länge gjort en åtskillnad mellan bostad och hem, där bostaden betraktas som en materiell konstruktion, ett objekt i en bestämd fysisk miljö, och hem som en emotionell relation som uppstår i samspelet mellan människa och bostad (Dovey 1985). Av detta synsätt följer att hem är något som skapas, ”something that we do, a way of weaving up a life in particular geographical spaces” (Saegert 1985:287). Bland kulturforskare är denna betoning på görandet centralt för definitionen av hem. För att undersöka hur lägenheten kom att uppfattas som ett hem måste vi, med en formulering hämtad från Michael Jackson, se det “not as something given but as something made, not as a bounded entity but as a mode of activity” (1995:149). Det är genom den dagliga rutiniseringen och struktureringen av bostadens utrymme som bostaden transformeras till hem. Utan detta intima och kroppsliga brukande av lägenheten kan den inte bli bebodd, bli ett hem.

I ett sådant perspektiv skapas och reproduceras hemmet genom de dagliga sysslorna, i den kontinuerliga praktiken av städning, matlagning, tvätt och förvärv, ordnande och kassering av ting, från morgon till dag, från kväll till natt, från vardag till helg. Genom denna praktik tog man lägenheten i besittning. Det handlar här om att avgränsa och göra ett utrymme av världen till något eget, men naturligtvis inte bokstavligen. Filosofen Edward Casey tydliggör detta på ett ställe, där han skriver: ”it is more deeply a question of appropriating, with all that this connotes of making something one’s own by making it one with one’s ongoing life” (1987:191-192).

Denna appropriering gjordes naturligtvis i relation till en vidare värld. I denna process kan vi se hur gränsen mellan bostad och yttervärld, inne och ute, det privata och det offentliga, separerades och upplevdes på nya sätt från de moderna lägenheternas horisont i jämförelse med tidigare boenden på andra ställen (se Berglund-Lake 2005b). Av utrymmesskäl går jag inte närmare in på denna diskussion här.

En ny vardaglighet

De människor som flyttade in i Kramfors första flerfamiljshus med modern standard, var från början fullt sysselsatta med att bygga upp och organisera nya rutiner för boendet. Här liksom i deras tidigare boendemiljöer var denna praktik tydligt könskodad; man bar med sig föreställningar om en könsarbetsdelning, uppfattningar om manliga och kvinnliga ansvarsområden, från andra platser och andra sammanhang. Det mesta av de dagliga sysslorna inom bostadens väggar utfördes av en hemmavarande, icke förvärvsarbetande kvinna. Förvärvsarbetande kvinnor var ytterst sällsynta i de här miljöerna. Det återkommande dagliga arbetet som kvinnor huvudsakligen var sysselsatta med bestod i att återupprepande hantera ting med syfte att omvandla dem från ett tillstånd till ett annat: råvaror till förädlade produkter, smutsigt till rent, kaos till ordning – eller mera precist: matvaror till maträtter, smutsiga kläder till rena, var sak återställd på sin plats, kasta och köpa nytt, ställa undan och ta fram. Vi ser att många av dessa transformationer handlade om gestaltning eller formgivning, om att utifrån tingen till hands skapa en för familjen särskild materiell miljö, en känslomässig stämning, vad Marianne Gullestad kallar en ”emotional ambiance” (1992:83), som de flesta intervjuade beskriver i termer av *hemtrevnad*.

Kontrasterna var stora i förhållande till tidigare boendefarenheter. I de moderna bostäderna hade man elspis istället för vedspis, tvättmaskin istället för bykkrar, sopnedkast istället för ”kasa”, jämn värme dygnet runt, bad i lägenheten och ”nära till allt”. I intervjuerna påpekades särskilt det dryga arbetet som hanteringen av tvätt och ved förde med sig i de tidigare boendemiljöerna. I de nya lägenheterna blev man befriade från den dryga hanteringen av ved

dagligen: inget passande av spisen och springande efter ved till vedboden fram och tillbaks. Elspisen skötte sig själv och det var lika varmt i lägenheten på morgonen när man vaknade som när man gick till sängs på kvällen, och lika varmt på natten som på dagen. Tvätten kunde nu bekvämt bäras ner till husets gemensamma tvättstuga i källaren, modernt utrustad med tvättmaskin, ”vridmaskin” (centrifug), mangel och torkrum.

Vad de inflyttade fick uppleva var något som tidigare varit otänkbart. Här skulle man kunna förvänta sig en tröghet, en osäkerhet och en utdragen läroprocess inför det nya boendet. Istället slås man av hur smidigt, nästan självklart, som de nya hyresgästerna intar sina lägenheter, hur de utformar en ny vardaglighet och börjar att bo. Så snart som lägenheten med dess moderna utrustning börjar användas i vardagens sysslor, när nymodigheterna integreras med det vardagliga livet, så förlorar de snart sin glans och sjunker undan i bakgrunden (Attfield 2000:173). Man tog för sig, säkert med entusiasm och förundran i början, men snart utan att närmare tänka på det.

I de dagliga sysslorna orkar vi inte gå omkring och förundras och reflektera över tingen, och detta oavsett om de är nya, glamorösa, revolutionerande, dyra eller extraordinära på andra sätt. I det dagliga görandet reflekterar vi egentligen sällan, utan det är något ”man bara gör”, särskilt inte inför vad vi är upptagna med för tillfället. Eller annorlunda uttryckt: människor saknar distans till sitt alldagliga görande eftersom de hela tiden är engagerade i det. Denna verksamhetsvärld är, som Alfred Schütz understryker, ”inte ett objekt för vårt tänkande utan ett fält som ska behärskas. Vårt förhållande till den präglas i högsta grad av ett praktiskt intresse, som bottnar i nödvändigheten att uppfylla våra grundläggande livskrav” (2002:99-100).

Det var alltså i handling man gav det nya boendet innehåll; det var inte en förändrad syn som låg till grund för hur lägenheterna togs i besittning, utan, som etnologen Jonas Frykman påpekat, en förändrad praktik (1992). I görandet gav man det nya boendet ett nytt innehåll samtidigt som nya fysiska hållningar och mönster etablerades (Frykman 1993), dvs. nya vanor bildades genom att tingen införlivades med kroppen, med det kroppsliga görandet (Bengtsson 1993:76), t ex hur man skulle packa i kylskåpet för att få jämn kylning och undvika frostbildning, hur man samtidigt som man passade köttbullarna på spisen höll ett öga på barnet i sandlådan på gården, hur man skulle lasta centrifugen för att den inte skulle ”hacka”, hur tvättmaskinen skulle ställas in och passas för att inte koka, och vilken vinkel man skulle ha på ryggen för att komma åt att dammsuga under soffan utan att behöva flytta den. Här är det slående med vilken avsaknad av ängslan man tog sig an de nya maskinerna och apparaterna; man lärde sig använda dem ”på en gång”, därför att det var irrationellt och opraktiskt att låta bli.

Men där det underlättade för det dagliga arbetet, där höll man fast vid inlärd rutiner, vid färdigheter och kunskaper man tidigare tillägnat sig, som förmågan ”att ta tillvara allt” och lägga upp förråd då tillfälle gavs; man plockade bär, köpte stora kvantiteter potatis och halv gris, konserverade, syltade och saftade, lappade och lagade kläder, stickade och stoppade strumpor, reparerade möbler, cyklar och andra saker. Men detta mångsyssleri ska inte ses som uttryck för konservatism, en seg struktur eller tanke-system från en annan tid, utan ett sätt att göra det bästa av situationen av de förutsättningar som fanns till hands. Vi ser här en dialektik mellan vad som var givet och vad som gjordes av det givna. Det handlar om en kreativ anpassning, konsten att använda tingen, uppfinningsrikt, i motvilja och entusiasm, med tålmod och irritation, med svårigheter och lätthet; det var ett görande som styrdes av pragmatiska motiv där det var resultatet som räknades. Utifrån den här förmågan, som Michel de Certeau kallar ”arts of making”, att med de ting, apparater, verktyg, råvaror som finns till hands göra många saker, och många saker samtidigt i syfte att få vardagen att praktiskt fungera - ”to make do” – skapas de rutiner, vanor och ritualer som det dagliga livet består av (1984:xii-xviii).

Denna process handlade också om att ta saker och ting i egna händer, att tillskansa sig överblick och kontroll. Som jag tidigare påpekat handlade de dagliga rutinerna om att förankra sig på en plats, att avgränsa en del av världen och göra den till sin egen, där världen upplevdes vara, som Schütz säger, inom räckhåll (2002:94-99). Den kulturforskning som detta paper är ett argument för, är en kulturforskning som fokuserar på vad människor faktiskt gör och vad de gör handlar alltid, oavsett var människor befinner sig med sin kropp och sin verksamhet, ytterst om att förminska världen till något greppbart, att känna att den värld de dagligen lever i är under egen kontroll och att den egna närvaron gör skillnad (Jackson 1998, *passim*). Hur detta går till är unikt för varje sammanhang som människan befinner sig i. Här har det handlat om den värld som människor skapade genom sitt boende i nyuppförda flerfamiljshus i Kramfors efter kriget, en period när "att bo modernt" blev en nåbar verklighet för alla.

Referenser

- Attfield, Judy (2000): *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Bengtsson, Jan (1988/1993): *Samanflätningar*. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi. Göteborg: Daidalos.
- Berglund-Lake, Håkan (2005a): "Det dagliga görandets självklarheter. Om att nå beröring med människors dagliga vanor och rutiner i historisk kontext." (Paper presenterat vid Svenska Historikermötet, 22-24 april 2005, Uppsala.) Tillgänglig på <http://www-conference.slu.se/historiker2005/program/ekhist>.
- Berglund-Lake, Håkan (2005b): "Public and Private Realms: The Spatiality of Dwelling in Modern Houses of the Post-War Period." (Paper för presentation vid ISFNRs 14:e kongress, 26-31 juli 2005, Tartu, Estland.)
- Casey, Edward 1987: *Remembering: A Phenomenological Study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Casey, Edward (1996): "How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena", i Keith H Basso & Steven Feld (eds.), *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- de Certeau, Michel (1984): *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Dovey, Kimberly (1985): "Home and homelessness", i Irwin Altman & Carol Werner (eds.), *Home Environments*. New York: Plenum Press.
- Ekström von Essen, Ulla (2003): *Folkhemmets kommun – socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939-1952*. Stockholm: Atlas.
- Frykman, Jonas (1992): "I rörelse. Kropp och modernitet i mellankrigstidens Sverige." *Kulturella Perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift*, 1.
- Frykman, Jonas (1993): "Nationella ord och handlingar", i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gullestad, Marianne (1992): *The Art of Social Relations: Essays on Cultural, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Göransdotter, Maria (1999): "Möbleringsfrågan. Om synen på heminredning i 1930- och 1940-talens bostadsvaneundersökningar." *Historisk Tidskrift*, 3.
- Harnesk, Paul (red.) (1947): *Sundsvall, Härnösand, Kramfors och omgivningarna*. Uppsala: Ringström & Ringström.
- Heidegger, Martin (1927/1981): *Varat och tiden*, 1. Göteborg: Daidalos.
- Frykman, Jonas (1995): *At Home in the World*. Durham & London: Duke University Press.
- Frykman, Jonas (1998): *Minima Ethnographica: Intersubjectivity and the Anthropological Project*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Löfgren, Orvar (1979): "Känslans förvandling. Tiden, naturen och hemmet i den borgerliga kulturen", i Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan*. Lund: Liber.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945/1962): *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- Merleau-Ponty, Maurice (1961/2004): "Ögat och anden", i Maurice Merleau-Ponty, *Lovtal till filosofin. Essäer i urval*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag.
- Miller, Daniel (2001): "Behind Closed Doors", i Daniel Miller (ed.), *Home Possessions: Material Culture behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- Nyström, Per (1989): "Goda bostäder åt alla." *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 41-42.
- Ristilampi, Per-Markku (1997): "Strandvisioner. Om skapelsen av ett modernt stadsrum", i Katarina Saltzman, & Birgitta Svensson (red.), *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur & Kultur.

Saegert, Susan (1985): "The role of housing in the experience of dwelling", i Irwing Altman & Carol Werner (eds.), *Home Environments*. New York: Plenum Press.

Schütz, Alfred (1945/2002): "Om mångfalden av verkligheter", i Alfred Schütz, *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.